

■ 1. BEVEZETÉS

Eszttikatörténet és eszmetörténet

Ez a könyv arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, hogyan gondolkodtak bizonyos filozófusok, művészek, egyházi emberek, politikusok a 17. század második felében és a 18. században a művészetekről, a szépről és az ízlésről. Nem átfogó és kimerítő katalógust kíván nyújtani a kor „esztétikai” teljesítményeiről – hiszen maga az esztétika kifejezés is csak a korszak második felében keletkezett. Még csak átfogó panorámára sem vállalkozhat: másfél évszázad esztétikai termésének teljes áttekintése meghaladja a szerző kompetenciáját. Ehelyett egyetlen téma érdekli: az ízlés kérdése körül forgó beszédmód – legalább vázlatos – rekonstruálására vállalkozik, egy olyan metanarratívát építve, amely talán képet ad valamelyest az egymástól egyébként jól megkülönböztethető szellemiségű szerzők, irányzatok, gondolkodásmódok közötti kapcsolatok – ellentétek, párhuzamok, ok-okozati viszonyok – természetéről. Az eszmetörténészek detektív munkáját végezve egy kor szellemi lenyomatára kíváncsi.

Módszertanilag tehát jelen kötet az eszmetörténetnek nevezett tudományos eljárástípushoz kapcsolódik. E vizsgálódási forma nemcsak a legnagyobb hatású szereplők teljesítményére kíváncsi, hanem egy kor gondolkodása, szelleme érdekli, ahogy az az írott művekben, cselekedetekben és mulasztásokban, interperszonális kapcsolatrendszerekben, intézményekben, tanrendekben és a művészeti világ megnyilvánulásaiban tetten érhető. Persze az utókort képviselő szerző itt megint jól teszi, ha illő visszafogottsággal nyilatkozik: számára a műalkotások szűk körének ismerete mellett kizárólag írott források álltak rendelkezésre. Hogy a kor rekonstrukciója a lehetőségig hiteles legyen, végig ragaszkodnia kell ahhoz, hogy ahol csak tud, az elsődleges forrásokra támaszkodjon. Ám a múltból ránk maradt írásos örökség egészenek feldolgozása aligha lehetséges (a 17–18. század hagyatékánál már a bőség zavarával küzd az eszmetörténész), így a teljesség igényéről eleve le kellett mondanunk. Ráadásul az olvasottak értelmezése sem olyan

egyértelmű: a régiek már nem tudják megtanulni a mi nyelvünket, ezért nekünk kell ráhangolódni az ő gondolkodás-, viselkedés- és beszédmódjukra. A történelmi értelmezés – mint minden fordítás – csak közelítheti a szövegek eredeti jelentésgazdagságát, azt soha el nem érheti. Ezzel szemben szükségszerűen torzítani fogja az eredeti jelentést, mivel a jelen perspektívájából tekint a múltra, s nem tudja elfejteni már azt, amit tud.

Mindezen megfontolásokból kiindulva a történelmi rekonstrukciónak illő szerénységgel kell eljárnia: a múlt tökéletesen hiteles leképezésére esélye sincs. Se neki, se más esendő emberi lénynek. Ám mivel esendőségünkben osztozunk elődeinkkel, teljesen idegen sem lehet számunkra gondolkodás- és alkotásmódjuk: a jóindulat hermeneutikájától vezérelve – ahogy a klasszikus műalkotások világába is bele tudjuk élni magunkat – egy korábbi korszak esztétikai gondolkodásának feltárására igyekvő történelmi értelmezési kísérletünk sem teljesen kudarcra ítélt.

Az alábbiak a korszak ilyen beleérző olvasatát kívánják nyújtani: szeretnének segíteni a korszak iránt érdeklődőknek megérteni a ma-tól eltérő gondolati alakzatokat és hétköznapi gyakorlatokat. A narratív pszichológia szerint megértésünk alapvetően történetalapú: az e könyvben kibontott metanarratíva izgalmas történetként próbálja felvázolni azokat a történelmi tényeket, melyek ma is elérhetőek. De az eszmetörténészek is tisztában kell lennie azzal, hogy a történelmi tények lenyűgöző meggyőző ereje épp partikuláris jellegükből, megismételhetetlenségükből, sőt összehasonlíthatatlanságukból fakad. Vagyis az egyes epizódok valószínűleg sokkal izgalmasabbak, ha a történetbe, esetleg több történetbe illeszkedésük feltárása ellenére sem próbáljuk őket homogenizálni, különben történetmondásunk elkerülhetetlenül a teleologikus történetnézet hibájába esik: az univerzális metanarratíva nemcsak értelmetlen, hanem unalmas is. Ezért nagy történetünk végül sok kisebb történet együttozolásából bontakozik majd ki, s így valamifajta előre megadható közös tanulsága sincs.

A felvilágosodás esztétikájának klasszikus történetírói

Először is tekintsük át, korábban milyen metanarratívák kínálták magukat a felvilágosodás esztétikai gondolkodásával kapcsolatban! Sajnos, a kor esztétikáját ritkán foglalták össze egyetlen monográfia keretei között. A magyar nyelven elérhető könyvek közül talán leginkább Alfred Baeumler nagy munkája, *Az irracionalitás problémája a XVIII. századi esztétikában és logikában. Az ítélőerő kritikájáig* című monográfia közelíti meg ezt a célkitűzést.¹ Bár a kötet magyarországi kiadója szerint az eredetileg 1923-ban kiadott mű „azóta a XVIII. századi filozófia- és esztétikatörténet paradigmaticus művévé vált”,² oktatási célra nemcsak szerzője szemlélete miatt nem használható, hanem azért sem, mert szerkezete elég nehezen áttekinthető, s igencsak elfogult a német szellemtörténetet illetően. Baeumler legtöbbször a franciák ellen érvel, ám az igazi probléma az, hogy a briteket nagyjában-egészében ki is hagyja történetéből; igaz, az olasz szerzőkkel viszont részletesen foglalkozik.

Baeumler áttekintése azonban nem az első volt, még a huszadik századi feldolgozások között sem. A sorban megelőzi őt egy olasz filozófus: Benedetto Croce, aki – nyilván nem függetlenül attól, hogy nápolyi őse, Giambattista Vico emlékét szeretne volna megőrizni és feleleveníteni – 1902-ben kiadott nevezetes *Esztétikájában*³ igen nagy jelentőséget tulajdonít a korszaknak: a történeti rész tizenkilenc fejezetéből hat szól az általunk tárgyalandó százötven évről, Kantig bezárólag. Bár természetesen az olasz szerzőket helyezi előtérbe, legalább a szerintünk meghatározó brit vonal e történetben erőteljesebben van jelen.

Croce és Baeumler szemléletét mégis összekapcsolja a kontinentális filozófiai hagyományhoz való erőteljes kötődés, ezen belül is egy idealista-szellemtörténeti beállítódás, amely ugyan érzékeny a másfajta gondolkodásmódok finom részleteire is, de saját, sok tekintetben bizony merev előfeltevései hálójában vergődő világfelfogása erőteljesen befolyásolja, hogy ne mondjuk, torzítja történeti anyagkezelését. A szellemtörténeti érdekű történetírásnak egy olyan metanarratíva az eszménye, amelyben a történeti tények többé-kevésbé problémátla-

¹ Ford. V. Horváth Károly. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2002.

² Lásd a fenti kiadás hátsó borítóján olvasható kiadói ajánlást.

³ Benedetto Croce: *Esztétika. Elmélet és történet*. Ford. D. Kiss Ernő. Rényi Károly Kiadása, Budapest, é. n.

nul tekinthetők egy náluk magasabbrendű értelem konzekvens megnyilvánulásaiaként. E módszertani premissza eredménye felemás: bár a szerzők egyfelől lenyűgöző műveltségű eszmetörténészek, akiknek a forrásanyag ismerete a kisujjukban van, ráadásul kiváló filozófiai érzéssel is rendelkeznek, azonban e két készség együttállása módszertanuk, vagy pontosabban szemléletmódjuk szorításában egy igencsak ideologikus konstrukciót eredményez, a felállított rendszer minden lenyűgöző részletgazdagsága ellenére. De legyen világos: e kijelentés kevésbé az elődök kritikája, mint saját lehetőségeink illúziótlan számbavétele. Lehet, hogy valójában ez minden, ami a múlt gondolkodástörténetének rekonstrukciója során elérhető. Előítéleteinktől teljesen nyilván mi sem tudunk szabadulni, s minél kreatívabb az eszmetörténész maga is filozófiailag, annál kevésbé lesz meggyőző történelmi metanarratívája azoknak, akik nem osztják premisszáit, vagy más okból nem elfogultak nagy története iránt.

Úgy tűnik, a századelő szellemtörténeti irányzatához hasonló, mert szintén a kontinentális-németes szellem- és eszmetörténeti beállítódás jegyében fogant a következő nemzedék munkája: egyfelől Ernst Cassirer, másfelől Hans-Georg Gadamer nevezetes, a felvilágosodás korának esztétikai gondolkodásának feltérképezésére irányuló történeti rekonstrukciója is. Mindkét szerző esetében fontos, hogy kiváló, aktív filozófusokkal van dolgunk, akik nem elégednek meg a filozófiatörténész által begyűjthető babérokkal. Cassirer nagy könyve, *A felvilágosodás filozófiája* ugyan eredetileg 1932-ben jelent meg, ám magyar nyelven csak jóval később adták ki, mint Gadamer egyébként utóbb keletkezett művét, az *Igazság és módszer*, melynek szintén fontos támasza az a kora modern esztétikatörténet, amelyet a szerző rögtön könyve elején ajánl olvasói figyelmébe, *Humanista vezérfogalmak* fedőnéven.⁴ Mind Cassirer, mind Gadamer szoros szálakon kapcsolódik a századelő neokantiánus szellemtörténeti irányzataihoz, így megőrzi a kötődést a klasszikus német idealizmushoz, melyet elődeik is képviseltek, még akkor is, ha esetleg egymás között maguk is vitáztak. Cassirer egy progresszivistá metanarratíva keretei közé állítja történetét, míg Gadamernél bizonyos értelemben hanyatlástörténetet olvassunk, de legalábbis egy történet végét láttatja velünk erőteljes, bár persze sokak által vitatott Kant-kritikája révén. Gadamert nemcsak

⁴ Ernst Cassirer: *A felvilágosodás filozófiája*. Ford. Scheer Katalin. Atlantisz, Budapest, 2007; Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat, Budapest, 1984.

Cassirerrel érdemes összevetni – ha Baeumlerhez hasonlítjuk, azt is látjuk, hogy Gadamernél a brit gondolkodók sokkal kiegyensúlyozottabban, nagyobb hangsúllyal jelennek meg, mint elődjénél.

Még mindig kérdés azonban, hogy mit eredményez e két utóbbi szerző esetében ez a bölcséleti orientáció az eszmetörténeti rekonstrukció történeti hűsége vonatkozásában. Továbbmenve: vajon véletlenszerűnek tekintendő-e, hogy csupa olyan filozófus kezd el behatóan foglalkozni a felvilágosodás esztétikájával, akit a szellemtörténet megérintett, vagy ez már-már szükségszerű? Bár természetesen az e kérdésekre adandó válasz végső soron csak empirikusan verifikálható (tessék elolvasni őket!), annyi talán kijelenthető, hogy az mégsem esetleges, hogy az analitikus filozófia sokáig nem érdeklődött egy ilyen történeti téma iránt. Magyarán: a korszak esztétikai világának feltárására irányuló igyekezet így vagy úgy a klasszikus német filozófia történet szemléletéből fakad. Amely persze maga is igen gazdag, gondoljunk Herder, Schiller, Schleiermacher vagy Hegel egymástól élesen eltérő történetfilozófiájára.

De lássuk a felvilágosodás nagy történészeinek harmadik generációját, s benne kihagyhatatlanul *A felvilágosodás dialektikája* (1944, 1947) című Adorno–Horkheimer-kultuszkönyvet.⁵ A szerzőpáros bátorságára vall, hogy – a második világháború kataklizmájában – egy nagyon erőteljes tézist próbál védelmébe venni: eszerint a (főleg a németek által uralt) felvilágosodás – és annak esztétikai teljesítménye – egyáltalán nem a tökéletesedés felé vezető királyi út, hanem éppenséggel inkább a vészterhes huszadik századi német (és egyetemes) politikatörténet pokla felé mutat. Persze nyilván nem elsősorban a művészek a bűnösök, de az ész vélelmezett regressziójáért felelős értelmiség kritikájában Horkheimerék bizony nem kímélik az általunk vizsgált szerzők jó részét sem: a kultúripar születését bemutatva a filozófia bűnbeesése régi platonista témájának korszerű remake-jét adják.

E mélyen pesszimista könyvnek megvan az ellensúlya, ugyanezen generáció és szellemi műhely közegéből. A Frankfurter Iskolában nevelkedett Jürgen Habermas teóriája a társias felvilágosodásról szintén politikai ihletettségű, ám pozitív üzenetet közvetít: vissza szeretné perelni a demokrácia előszobájának tekintett felvilágosodás-mítoszt.⁶

⁵ Max Horkheimer – Theodor W. Adorno: *A felvilágosodás dialektikája*. Gondolat–Atlantisz–Medvetánc, Budapest, 1990.

⁶ Jürgen Habermas: *A társadalmi nyelvénoosság szerkezetváltása*. Ford. Endreffy Zoltán és Glavina Zsuzsa. Gondolat, Budapest, 1971 (Osiris, Budapest, 1990).

A szintén nem kifejezetten esztétikatörténetként íródott mű fontos belátásokat fogalmaz meg az esztétikai gondolkodás eszmetörténésze számára: hogy a korszak társadalom- és ezzel együtt médiatörténeti érdekű rekonstrukciója is szükséges a tiszta eszmetörténeti vizsgálathoz. Érvelésének – mely szerint a korszak legfontosabb hozama mégiscsak a társadalmi nyilvánosság megszületése, amiben igencsak pozitív szerepet játszottak a kor „értelmiségijei” – eleganciája a szerző történeti tájékozódásának mélységéből és szélességéből fakad, de persze ő sem tagadhatja le vizsgálódása masszív filozófiai érdekét. Mondandójának ideologikussága igencsak szembeötlő: a felvilágosodást olyan befejezetlen projektnek látatja, amely ma is kihívás számunkra. A művészetet a kultúra részének tekinti, azt pedig a társadalmi kommunikáció végső soron a politikum felől értelmezi, így a felvilágosodás korának esztétikai gondolkodása is csak áttételesen, a politikai program felől értelmezve érdekl.

Valószínűleg mindkét most említett felvilágosodás-koncepció erős túlzásokon alapul, s bizonyos értelemben többet árulnak el a huszadik századról, mint tárgyukról. De lehet, hogy ez a tanulság megint arra inthet bennünket, hogy ne képzeljünk túl sokat saját történeti kísérletünkről: egy múltbeli korszak gondolkodásának megismerése tisztán történeti értelemben csak nagyon korlátozott sikerhez vezethet, de talán épp ezen belátás mutat rá, hogy miért fontos mégis. A történet-építést kísérő szükségszerű filozófiai reflexió lehetőséget ad arra, hogy saját magunkkal és korunkkal, előítéleteinkkel, korlátainkkal szembe-
süljünk a másféle tapasztalati horizonttal való találkozás során.

A jelen munka felvilágosodás-fogalma

E szempontból valószínűleg fontos kitéríteni a jelen rekonstrukció szerzőjének is a saját kártyáit. Ez az áttekintés egy olyan felvilágosodás-koncepció jegyében íródott, melyre nagy hatással voltak a fenti klasszikusok mellett a felvilágosodás korának történeti kritikái is. Olyan művek, mint például az oxfordi liberális politikai filozófus és eszmetörténész Isaiah Berlin tanulmánygyűjteménye,⁷ mely a felvilágosodás felszíne alatti vélelmezett ellenáramlatokra irányította a figyelmet. Vagy a Hume-kutató Donald Livingston utópista racionaliz-

⁷ Isaiah Berlin: *Against the Current: Essays in the History of Ideas*. Hogarth Press, London, 1979.

mus-kritikája és a józan ész dicséretét megfogalmazó felfogása.⁸ De ide tartozik a történészek közül a revizionista François Furet forradalomkritikája vagy a szintén revizionista Jonathan Clerknek a hosszú 18. századra mint az *ancien régime* társadalmára vonatkozó tézise.⁹ Leginkább mégis azok a felvilágosodás kori gondolkodók az érdekesek e szempontból, akik a felvilágosodás projektjének megalapozott kritikusai: például a kései Burke, Samuel Johnson vagy az ifjú és az érett Tocqueville. E szerzők történetképét egy már-már konzervatív társadalomszemlélet és ahhoz kapcsolódó kultúrfilozófia határozza meg: a kultúra ebben az összefüggésben a társadalmi béke és kohézió, a lehetőségig kiművelt ízlés pedig a szociális egyensúly és a stabilitás biztosítója. A művészet nem metafizikai fogalmak (szépség, harmónia) alapján értelmezendő, hanem olyan társas gyakorlatnak tekintendő, amely az egyes ember lelkének kiművelésére és a társadalmi szolidaritás megtapasztalására szolgál.

Amikor ezek a szerzők határozzák meg felvilágosodás-olvasatomat, akkor nyilván azzal a kérdéssel fordulok a 18. századhoz, hogy milyen érveket nyújt egy később konzervatívnak titulált politikai és egy az ízlésesztétikán alapuló érzéki esztétikai szemlélet számára. Végző soron egy olyan, még szélesebb perspektíva felől értelmezhető, melyben az ízlésesztétika az arisztoteliánus emberkép, a ciceroniánus társadalomkép és a keresztény humanizmus hagyományának szerves folytatása. E tétel megnyugtató kidolgozása nyilvánvalóan meghaladja egy előző kereteit, ezért ezzel kapcsolatban kénytelen vagyok más, korábbi írásaimra hivatkozni.¹⁰

⁸ Donald W. Livingston: *Hume's Philosophy of Common Life*. University of Chicago Press, Chicago, 1984; *Philosophical Melancholy and Delirium: Hume's Pathology of Philosophy*. University of Chicago Press, Chicago, 1998.

⁹ François Furet: *Gondoljuk újra a francia forradalmat!* Tanulmány Kiadó, Pécs, 1994; Jonathan C. Clerk: *English Society 1660–1832: Religion, Ideology and Politics During the Ancien Régime*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

¹⁰ Például Horkay Hörcher Ferenc: Law and Literature and the Christian-Humanist Educational Ideal in Hungary. *Acta Juridica Hungarica* 2012/1, 23–32; Horkay Hörcher Ferenc: A Brief Enchantment. The Role of Conversation and Poetry in Human Life. In Corey Abel (ed.): *The Meanings of Michael Oakeshott's Conservatism*. Imprint Academic, Exeter, 2010, 238–254.

TÖRTÉNETI REKONSTRUKCIÓNK FŐ KÉRDÉSEI

Fogalomtörténet

Egy kor gondolkodásának rekonstruálására nyilván sokféle eszköz létezik. E kötetben azt a – ma már nyugodtan mondhatjuk – hagyományt követjük, amely a korszak megértésének legfontosabb eszközeként a korban használt nyelv, terminológia rekonstrukcióját végzi el. Hagyományon ez esetben azt a gyakorlatot értem, amely a Cambridge-ben a huszadik század hetvenes-nyolcvanas éveiben kialakult politikai eszmetörténetírást jellemezte. A Quentin Skinner, John G. A. Pocock, John Dunn és mások nevével fémjelezhető történetírói módszertan (ők persze túlságosan is nagy szónak tartották volna, ha eljárásaik együttesét módszernek tekintik) előfeltevése szerint a politikai eszmetörténet kutatójának az a feladata, hogy rekonstruálja a vizsgált történeti korszak nyelvhasználatát. Célkitűzésük magyarázata az az elfogadott belátás, hogy a rendelkezésre álló nyelv alapvetően meghatározza egy gondolkodásmód kereteit. A politikai gondolat nyilvánvalóan nyelvi természetű, ezért a nyelvi eszközök felmérése hitelesen igazít el az adott politikai gondolkodás természetéről. Ha ugyanis ismerjük azt a terminológiát, amely egy korszakot, egy vitát, egy politikai irányzatot meghatároz, akkor jó eséllyel kijelöltük azokat a kereteket, amelyekben belül a résztvevők gondolkodása ténylegesen mozgott.

A politikai gondolkodástörténet kutatói ráadásul azt is állították, hogy a politikai nyelv rekonstruálása az adott korszak politikai viselkedéséről is árulkodó, hisz a politikában a szó és a tett szorosan összekapcsolódik: a politikai beszéd tett, s a tettek szükségszerűen „üzeneteket” hordoznak a politikai élet többi szereplői számára. Ezért a politikai gondolkodás történeti vizsgálata jelentősen hozzájárul a politikatörténet megismeréséhez is.

Mindez azért fontos szempontunkból is, mert hipotézisünk szerint hasonló a helyzet a természeti és a művészi széppel, valamint az ember hétköznapi világa esztétikumával kapcsolatos gondolkodás történeti feltárása során is. Először is úgy gondoljuk, hogy egy korszak, egy vita vagy egy irányzat esztétikai gondolkodását a lehetőségig hűen rekonstruálhatjuk, ha azon nyelvi keretet, fogalomhasználatot, kategóriákat és nyelvi összefüggéseket tárjuk fel, amelyek a korban használatosak voltak. Hiszen az esztétikai gondolkodás is nyelvi természetű, vagyis ha sikerül a kor, vita vagy irányzat szótárát rekonstruálnunk,

az döntő lépést jelent gondolkodásuk megértéséhez. Másodszer pedig azt gondoljuk, hogy ha az esztétikatörténetet mint fogalomtörténetet műveljük, az hatásos segítséget jelent a művészi gyakorlatok történetének megértéséhez és értelmezéséhez is. A fenti tételt a politikai és a művészi cselekvés közötti párhuzam támasztja alá: ahogy ott, úgy itt is szoros a kapcsolat szó és cselekvés között. A művész tétével ugyanúgy üzen (ez lesz a műalkotás jelentése), s szóbeli megnyilvánulása is majd mindig művészi tettként is értelmeződik.

A gondolatmenet konklúziója szerint tehát könyvünk fogalom-történetként érti az eszmetörténetet, aminthogy eszmetörténetként műveli az esztétikatörténetet. Célunk egy olyan történeti rekonstrukció, amely az általunk vizsgált másfél évszázad esztétikával kapcsolatos gondolatainak nyelvi kereteit kívánja feltérképezni, különös tekintettel arra, amit ízlésesztétikai diskurzusnak nevezünk.

Ízlésesztétika: az udvari kultúrától a polgári szalonokig

Ízlésesztétikán olyan esztétikai érzékenységet értünk, melynek kiindulópontja, mint már említettük, antropológiai természetű: a megformált tárgy szépsége (vagy másfajta esztétikai minősége) itt még nem szakad el az ember hétköznapi világától. Nem az embertől független természet, vagy a még inkább függetlenné váló műalkotás az esztétikai érdeklődés objektuma, hanem az ember, az egyén a maga személyes karakterjegyeinek egészével: viselkedése, tartása, viszonya másokhoz és a környezetéhez, stílusa, manírja, erkölcsi szokásai, cselekedetének és beszédének mikéntje. Azok a külső jegyek, melyek szembeötlőek a többiek, vagyis társas környezete számára, ám nem pusztán felületes adatként: az ízlésesztétika ideológiája szerint a külső jegyek nem öncélúak és esetlegesek. Ellenkezőleg, lehetőséget teremtenek a külső megfigyelő számára, hogy a megfigyelés tárgyának belső, vagyis közvetlenül meg nem nyilvánuló erkölcsi világát is feltérképezze az érzéki benyomások révén.

Az ízlésesztétika megnyilvánulásainak legfontosabb színtere a kora modern udvari kultúra. Nem mintha korábban vagy később ne lett volna fontos az ízlés ilyen vagy olyan megnyilvánulása. De az udvari kultúrában következett be az a változás, hogy az ember antropológiai adottságának tekinthető esztétikai érzékenység nem a természetre, nem pusztán a művészetre és a szép metafizikai minőségére, hanem meghatározóan az emberre magára irányult. Mint történetünk elején

részletesen is bemutatjuk, az udvari ember lesz az ízlésesztétika alanya és tárgya is. Castiglione udvaroncának az a célja, hogy megmaradjon az udvarban, s ehhez a reneszánsz művészet fénykorában érett viselkedéskultúrára, kiművelt retorikai készségekre és kifinomult esztétikai érzékre van szüksége. Az udvari kultúra kora modern virágkorának udvaronca maga válik egyfelől jól megformált műalkotássá, másfelől a másik értő kritikusává, műértővé. Ízléses önmegjelenítés és a másik mint esztétikai teljesítmény ízléskritikája: ezek az udvari kultúra azon követelményei, melyek az ízlésesztétikát életre hívják és működtetik. A kor esztétikai gondolkodói pedig egy olyan diskurzus nyelvi terét alkotják meg, amely alkalmas e kihívások nyelvi leképezésére és elvi igazolására.

Történetünk azonban nem az udvari kultúra esztétikáját kívánja rekonstruálni, azt csak előzményként kezeli. XIV. Lajos Versailles-a azért lesz történetünk kiindulópontja, mert ez az az udvar, amely legparadigmatikusabb formájában mutatja fel azt az interperszonális viszonyrendszert, amelyben az ízlésesztétika terminológiája kialakul és gyökeret ver. Azt is látni fogjuk, hogy a 18. századra ez az udvari kultúra átadja helyét a polgári szalonok világának, amely már egy másfajta társadalmi miliót jelent. Ám a század meghatározó gondolkodói, a felvilágosult filozófusok még hosszú ideig, egész a század végéig megőrzik az ízlésesztétika jelentőségét a kor esztétikai gondolkodásában. A felvilágosodás korának elítjét nem tekinthetjük tisztán tudáselitnek: megkülönböztető jegyük ugyanis inkább valamifajta ízlésprivilegium. Persze azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy közben kialakul a művészeti világ egyre autonómabbá váló piaca, amit már a polgári nagyközönség tart el. A nyilvánosság színtereinek és információs csatornáinak átalakulásával az ízlésesztétika háttérét adó arisztokratikus emberkép elhalványul, s a kiváló erények helyét a köznapi polgári erények veszik át. A polgár számára is sokáig fontosnak tűnik egyfajta esztétikai erényesség, az ízlés. Időközben azonban kialakul az esztétikai minőségekről szóló diskurzusnak az az akadémiai válfaja, amely lassan megtisztítja az ízlés fogalmát morális-társadalmi, sőt teológiai felhangjaitól, s előkészíti azt a kanti fordulatot, amely az esztétikai ítéletet leszakítja a tudás és a morális döntés másfajta ítéleteiről, s ezzel az ízlésesztétika hanyatlását idézi elő.

Humanizmus és felvilágosodás

E könyv ezt a történetet, a versailles-i udvari kultúrától a Kant által előidézett filozófiai fordulatig vezető utat követi végig (persze csupán vázlatosan): az ízlésesztétika történetét a felvilágosodás korszakában. E témakijelölés a felvilágosodás fogalmát láthatóan egyfelől tágasabban (hiszen a humanizmusig visszatekintve), másfelől szűkebben értelmezi: abból csak egy igen kis szegmenst emel ki, az esztétikai gondolkodást, s ez utóbbin belül is leginkább az ízlésesztétikára összpontosít. Az utóbbi döntés háttéréről már volt szó, most egész röviden a humanizmus és a felvilágosodás kapcsolatát kell megvilágítanunk.

Hipotézisünk szerint a felvilágosodás igazi dinamikáját kevésbé értjük, ha pusztán politikai felszabadítási mozgalomként, az elnyomó világi és egyházi hatalommal szembeni értelmiségi szervezkedésként tekintünk rá. Igaz, hogy a felvilágosodás véleményformáló értelmiségi elitjének szólamában a lázadó hangok is szóhoz jutnak, főleg politikai-társadalmi kérdésekben. Ám a revizionista történetírás képviselői megmutatták, hogy téves az az értelmezés, amely az egész mozgalmat a párizsi *philosophe*-ok radikalizmusa alapján értelmezi. Helyesebbnek látszik inkább egy olyan összefüggés keretébe ágyazni, mely a reneszánsz, a reformáció és a keresztény humanizmus 16. századi fejleményeinek konzekvens továbbviteleként értelmezi a felvilágosodást. E könyv annak a feltételezésnek a jegyében született, hogy 1500 és 1800 között egyetlen adott történelmi korszak bontakozik ki, a kora újkor, amely az antik görög-római civilizáció hatása alatt áll, s egyáltalán nem esik olyan távol a keresztény hagyománytól sem, mint sokan vélelmezték. A korszak számunkra meghatározó konstans jegye az, hogy a társadalmi elitbe való integrálódásnak a műveltség és az ízlés teremti meg a feltételeit. Az antik örökség azért lehet olyan élő, mert újraértelmezve egy olyan műveltségmodell alapjául szolgál, melyet társadalmi elvárásként lehet az érvényesülni vágyók elé állítani. Az antik kultúra kora újkori másodvirágzásának fontos eleme a bölcelet mellett a retorika és a különböző művészeti ágak hagyatéka, beleértve az adott művészet teoretikus feldolgozását is. Talán még ennél is fontosabb, hogy – miként erre Pierre Hadot életműve újra felhívta a figyelmet – a görög-római hagyomány a bölcsességet nem elvont tudásként, hanem jól megformált életként és a szubjektum tökéletesre csiszolt alakjaként határozta meg. Ráadásul fontos része ennek a normarendnek egy olyan készségszintű döntésképeség, azaz erény, amely pontos szabályok nélkül is eligazítja az embert a hétköznapi nehéz helyzetekben,

legyen bár szó társadalmi, gazdasági, politikai, erkölcsi vagy esztétikai döntéskényszeréről.

A jelen kötet persze nem tudja feldolgozni az egész korszakot, 1500-tól 1800-ig. Ezért a kora modernitás második részére, az 1650–1800 közötti időszakra szorítkozik, amit joggal nevezhetünk tágabb értelemben (ahogy a hosszú 18. századról szoktak beszélni) felvilágosodásnak. Ebben az összefüggésben a felvilágosodás tehát a reformáló keresztény humanizmus második hulláma, amely döntő szerepet játszik a modernitás feltételrendszerének a kialakításában, a tudományok és művészetek diszciplínákra bomlásában, szakosodásában, a tudományos és a művészeti világ intézményrendszereinek kialakulásában, és a polgárság révén egy új közönség, felvevőpiac létrehozásában. De fontos része e fejlődési periódusnak a nemzetállamok létrejötte, s ezzel párhuzamosan a nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra születése is, miközben a felvilágosult gondolkodók továbbra is igyekeznek életben tartani a *Republic of Letterst*, vagyis humanista örökségüket, az írástudók köztársaságát.

Nemzeti kultúrák kontextusai

Tehát a kötet két nagyobb egységre tagolódik. Az első rész a korai felvilágosodás korszakának esztétikai gondolkodását tárgyalja, természetesen ezt sem kimerítően, inkább csak néhány fontos helyszínt, összefüggést, témát, vitát kiemelve. Mint látni fogjuk, a történet első epizódja egy földrajzilag jól behatárolható helyszínen, a Versailles–Párizs tengelyen zajlik – nem azért, mintha máshol nem történtek volna fontos események a felvilágosodás előkészítése szempontjából, hanem mert az ízlésetztétika diskurzusának felvirágzása szempontjából ez a *locus* volt a meghatározó.

A történet második része aztán több helyszínen zajlik (mintha csak a boileau-i hármasszabály – egy eseménysor egy szalonon fusson, egy helyen és egy időben – felbomlásának illusztrációjául szolgálna). Először is azért, mert fontos leszámolni a felvilágosodás mint francia belügy hiedelmével. Az ízlésetztétikai diskurzus a brit kontextusban vált meghatározóvá, s aztán az elmélet igazi mélységét a német vitákban éri el. Másrészt abból a szempontból is megkülönböztetendő a két korszak, hogy míg az első fázis általános európai jelenség, amelynek fókusza Versailles, addig a második fázisban fontos szerepet játszik az a tény, hogy – bár az inspiráció forrása egy – az ízlés diskurzusa a fris-

sen megszilárduló nemzeti kultúrák egymástól eltérő kontextusában bontakozik ki. Érdeklődésünk középpontjában a (persze szűk értelemben nem nemzeti, hanem szintén birodalmi, de a nyelv által mégis összetartott) brit diskurzus áll majd, mivel, mint utaltunk rá, a kontinentális esztétikatörténetben ez a fejezet méltatlanul háttérbe szorult.¹¹ Aztán a francia felvilágosodás klasszikus triumvirátusával foglalkozunk, megmutatva, hogy a felvilágosult francia szerzők is milyen szorosban kapcsolódnak az ízlésesztétikai beszédmódhoz – függetlenül attól, hogy pro vagy kontra pozíciót foglalnak-e el a kései udvari kultúra morális állapotával kapcsolatban. Végül a német kultúra közegére térünk ki, azon belül pedig annak korai – Leibniztől Gottschedék generációjáig terjedő – szakaszára részletesebben is odafigyelve, s Kanttal méltatlanul elbánva. Ezen utolsó szakasz többinél kurtább terjedelme talán indokolható azzal, hogy a magyar kontextusban biztosan ez a legismertebb fejezet, elég, ha csak Kisbali László, Radnóti Sándor vagy Papp Zoltán vonatkozó írásaira utalunk. Másfelől Kanttal kapcsolatban van egy sajátos megfontolás is, mely az utolsó fejezetben részletesebben is olvasható. Számunkra Kant mint történetünk lezárója, s nem mint valami újnak a kezdete érdekes – nem zárva ki természetesen az utóbbira koncentráló olvasat jogosságát sem. Kanttal kapcsolatos értelmezői álláspontunk alapja az a meggyőződés, hogy a klasszikus német filozófia és az általa generált német filozófiai hagyomány elég szelektíven és kreatívan bánt Kant örökségével, s gyakran figyelmen kívül hagyta azt, ami számunkra fontos belőle: az ízlésesztetikához kapcsolódó szálát.

Kezdődjék hát a történet, mely elvezet bennünket a Napkirály versailles-i palotájától Kant königsbergi katedrájáig.

¹¹ De lásd Szécsényi Endre, Gárdos Bálint, vagy legújabban Bodrogi Ferenc Máté vonatkozó írásait.

